

 ISBalk

IMOVINSKA PRAVA NA KOSOVU U OKVIRU SVEOBUHVAATNE NORMALIZACIJE ODNOSA BEOGRADA I PRIŠTINE

Izdavač

Nacionalni konvent o Evropskoj uniji
Radna grupa za Poglavlje 35

Autori

Stefan Surlić, CISBalk
Igor Marković, NGO AKTIV

Godina

2021

Publikacija je urađena u okviru projekta „Nacionalni konvent o Evropskoj uniji 2020/2021, Poglavlje 35: Ostala pitanja – Kosovo“ finansiranog od strane ambasade Kraljevine Norveške u Beogradu i Balkanskog fonda za demokratiju Nemačkog Maršalovog fonda SAD. Mišljenja i stavovi izraženi u ovoj publikaciji predstavljaju stavove autora i ne odražavaju neophodno zvanične stavove ambasade Kraljevine Norveške, Srbija, Balkanskog fonda za demokratiju Nemačkog Maršalovog fonda SAD, Nacionalnog konventa o Evropskoj uniji ni Instituta za teritorijalni ekonomski razvoj.

Imovinska prava na Kosovu u okviru sveobuhvatne normalizacije odnosa Beograda i Prištine

Stefan Surlić, CISBalk

Igor Marković, NGO AKTIV

Maj 2021.

SADRŽAJ

UVOD	1
DEFINISANJE PROBLEMA I IZAZOVA U OSTVARIVANJU IMOVINSKIH PRAVA	2
KOLIKO IMA NEREŠENIH PREDMETA.....	4
GENEZA MODALITETA UGROŽAVANJA IMOVINSKIH PRAVA	6
PRIMERI POTEŠKOĆA U OSTVARIVANJU IMOVINSKIH PRAVA.....	7
KAUVI – KOSOVSKA AGENCIJA ZA UPOREĐIVANJE I VERIFIKACIJU.....	11
NADLEŽNOST KAUVI I ODLUČIVANJE PRED SUDOVIMA	15
PREPORUKE.....	16
LITERATURA	17

UVOD

Imovinska prava su u nekoliko navrata bila tema dijaloga Beograda i Prištine. Međutim, kao što je to slučaj sa većinom izazova normalizacije odnosa i na imovinska prava se reflektuje statusni spor i dve izrazito suprotstavljene pozicije u pristupu i načinu rešavanja otvorenih pitanja. Predstavnici Beograda ističu da tema imovinskih prava obuhvata četiri dimenzije: privatnu imovinu Srba, imovinu Srpske pravoslavne crkve, imovinu privatnih subjekata registrovanih na teritoriji izvan Kosova i imovinu u vlasništvu Srbije na teritoriji Kosova. Beograd ističe da Srbija polaže pravo na vlasništvo nad velikim preduzećima, rudnicima i fabrikama u koje je decenijama ulagala. S druge strane, Priština, pozivajući se na odredbe Ahtisarijevog plana, odbacuje pravo Srbije na državnu i društvenu imovinu, ističući da se privatna imovina pojedinaca, kao i Srpske pravoslavne crkve, može zaštititi u redovnom postupku pred različitim institucijama uspostavljenim na Kosovu nakon konflikta.

Namera ove analize je da kroz dosadašnje postupanje nadležnih institucija, iskustva ljudi koji su se bavili zaštitom imovinskih prava, kao i svedočenja pojedinaca čije je pravo na imovinu ugroženo, ukaže na sistemsko zanemarivanje, a u određenim slučajevima i opstrukciju ostvarivanja jednog od osnovnih ljudskih prava. Takođe, analiza nudi konkretne preporuke kako bi se u procesu sveobuhvatne normalizacije pitanje imovine rešilo i ujedno trajno izbavilo iz okvira institucionalne blokade ili sistemske etničke diskriminacije.

DEFINISANJE PROBLEMA I IZAZOVA U OSTVARIVANJU IMOVINSKIH PRAVA

U okviru dijaloga između Beograda i Prištine postignut je sporazum koji podrazumeva uspostavljanje pouzdanog registra imovine na Kosovu. „Radni zaključak trostrane grupe za sprovođenje u oblasti katastarskih podataka“ zvaničan je naziv dogovora koji je 20. oktobra 2011. postignut između dve strane pod okriljem Evropske unije. Prema ovom sporazumu Beograd je u obavezi da vrati katastarske knjige Prištini, međutim prema navodima predstavnika KAUVI katastarski podaci nisu do danas vraćeni.¹

Prema navodima BIRN-a, institucije Prištine čekaju da od Srbije, preko kancelarije EU na Kosovu, dobiju skenirane katastarske dokumente. Sporazumom je predviđeno vraćanje preko 4,6 miliona kopija katastarskih dokumenata koje su predstavnici Srbije odneli sa Kosova 1999, što može da reši neusklađenost između originalnih dokumenata iz ranijeg perioda i onih koji se trenutno nalaze na Kosovu.²

U okviru „tehničkog dijaloga“ dogovoreni su mehanizmi za utvrđivanje vlasništva nad imovinom. Međutim, bivši šef pregovaračkog tima Borko Stefanović ističe da oni nisu nikada zaživeli i da se i dalje na ekspertskom nivou mora insistirati na rešavanju imovinskih prava građana srpske nacionalnosti na Kosovu čija je imovina uzurpirana.³

Osnivanje Kosovske agencije za upoređivanje i verifikaciju imovine (KAUVI) je direktan rezultat Sporazuma o povratku katastarske evidencije postignutog između Beograda i Prištine tokom tehničkog dijaloga 2011, ali je došlo do odugovlačenja sa usvajanjem zakona o osnivanju Agencije koja tek 2016. dobija normativni osnov za svoje funkcionisanje.

U intervjuu koji je 2019. za BIRN dala Florije Kika, zamenica direktora Kosovske agencije za upoređivanje i verifikaciju imovine, istaknuto je da hiljade imovinskih sporova zaglavljeno u sudovima i da njihovo rešavanje zavisi od podataka koji se očekuju. Kika je naglasila da je Agencija zatražila vraćanje indeksiranih kopija dokumenata o registraciji imovine, a ne samo skeniranih jer „indeksiranje bi nam pomoglo da dobijemo informacije o poreklu svake imovine“, budući da je katastarski upis u Srbiji mogao biti podložan promenama, kao i da su moguće različite evidencije u dva katastra.⁴

Kada je reč o zemljišnim parcelama, do 1999. godine je prema kosovskoj katastarskoj evidenciji bilo oko 300 hiljada parcela, od čega 200 hiljada u privatnom vlasništvu. Svi ovi podaci zahtevaju upoređivanje zbog eventualnih grešaka i zloupotreba u prošlosti.

¹ Intervju sa Škeljzenom Bajraktarijem, v.d. šefa informativne jedinice KAUVI-ja

² Filip Rudić & Serbeze Haxhijaj, „Izgubljena imovina na Kosovu: nestala evidencija odlaže pravne bitke“, BIRN, 03.04.2019.

³ Ljudmila Cvetković, „Čija je imovina na Kosovu?“, Radio Slobodna Evropa 17. septembar 2020.

⁴ Filip Rudić & Serbeze Haxhijaj, „Izgubljena imovina na Kosovu: nestala evidencija odlaže pravne bitke“, BIRN, 03.04.2019.

Prema Kosovskoj katastarskoj agenciji, na Kosovu je 1999. godine bilo oko 300.000 zemljišnih parcela u javnom i privatnom vlasništvu. Svi ovi podaci bi morali da se pregledaju zbog eventualnih grešaka i zloupotreba vršenih u prošlosti, što je veliki zadatak za katastarsku agenciju i Kosovsku agenciju za privatizaciju. „Oko 100.000 njih je u javnom vlasništvu, tako da ćemo morati da pregledamo oko 200.000 kopija, a za javnu imovinu će reviziju uraditi Kosovska agencija za privatizaciju”, objašnjava Kika.⁵

Uprkos ranijem dogovoru, imovinska pitanja su dalje ostala među glavnim preprekama normalizacije odnosa Beograda i Prištine. Iz tog razloga je obnovljeni dijalog uz posredovanje specijalnog predstavnika Miroslava Lajčaka uključivao i temu „zajednička finansijska i imovinska potraživanja“ o kojima je bilo reči tokom septembra 2020. Ipak, nije došlo do većih pomaka jer je tema imovine postavljena duboko u statusni diskurs.

Tako Avni Arifi, član kosovske delegacije koja učestvuje u dijalogu sa Srbijom, kaže da pitanje katastarskih kopija nije dotaknuto ni na jednom od sastanaka koji su održani u periodu od 2017. do 2019.⁶ Dok profesor Sadiku sa Univerziteta u Prištini, u kontekstu imovine koja je u vlasništvu Srba, ističe da „ova imovina, čak i ako postoji, nalazi se na teritoriji Kosova, u okviru suverenog Kosova, na kojem svi njegovi stanovnici mogu da ostvaruju svoja imovinska prava, zbog toga na Kosovu nije ugrožena ničija imovina.” Zapravo, u insistiranju Beograda da pitanje imovine bude na dnevnom redu dijaloga u Briselu, Sadiku vidi nameru Srbije da jača pozicije „buduće Zajednice opština sa srpskom većinom, gde se vidi da Srbija pokušava da uspostavi državni entitet unutar Kosova. To su, međutim, scenariji puni trikova koje Kosovo ne bi smelo da dozvoli da se realizuju“.⁷

⁵ Filip Rudić & Serbeze Haxhijaj, „Izgubljena imovina na Kosovu: nestala evidencija odlaže pravne bitke“, BIRN, 03.04.2019.

⁶ Filip Rudić & Serbeze Haxhijaj, „Izgubljena imovina na Kosovu: nestala evidencija odlaže pravne bitke“, BIRN, 03.04.2019.

⁷ Ljudmila Cvetković, „Čija je imovina na Kosovu?“, Radio Slobodna Evropa 17. septembar 2020.

KOLIKO IMA NEREŠENIH PREDMETA

Ostaje otvoreno pitanje tačnog broja nerešenih predmeta koji se na različitim instancama nalaze pred kosovskim institucijama kao obaveza garantovanja neprikosnovanih imovinskih prava. Nakon rata na Kosovu 1999. godine, misija UN-a je registrovala 42.749 slučajeva oduzete imovine, od čega je „96,84 odsto ili 41.399 uzurpiranih imanja pripadalo Srbima“.⁸

Predsednica udruženja žena „Avenija“ Gordana Đorić je istakla da se na Kosovu pravosnažno izvršna rešenja o oslobađanju uzurpirane imovine ne sprovode: „Mi smo kao organizacija radili projekat o uzurpiranoj imovini i tom prilikom smo došli do poražavajućih podataka. U to vreme je bilo preko 40.000 predmeta u Habitatu, a već danas prema mojim saznanjima negde do 70.000 predmeta naših ljudi koji potražuju nadoknadu za korišćen prostor ili traže da im se oslobodi uzurpirana imovina. Time možemo da dokažemo da i dalje sudovi ne rade u korist naše zajednice, naprotiv, ne rade po zakonu kako bi trebalo“.⁹

Ispred KAUVI tvrde da je od 42.749 slučajeva oduzete imovine trenutno ostalo 12.823 predmeta koja su pod upravom ove Agencije, i da se broj nerešenih slučajeva značajno smanjivao usled prodaje, često pod pritiskom, dok je određeni deo vraćen ranijim vlasnicima.¹⁰ Međutim, iskustvo programa besplatne pravne pomoći za raseljena lica koja su potraživala svoju imovinu je pokazivalo prosek od svega 5% uspešno rešenih predmeta.¹¹

Navedene brojke nerešenih slučajeva se većinom odnose na poljoprivredna zemljišta, a potom na stambene objekte, dok se šumsko zemljište još uvek vodi kao neregistrovano. Ujedno, pored KAUVI, mnogi postupci se vode pred redovnim sudovima na Kosovu, a neka raseljena lica, kao i Srbi koji su ostali da žive na Kosovu, ne prijavljuju uzurpaciju svoje imovine, nadajući se kompromisnom rešenju sa uzurpatorima. Tu je i opravdan strah da će im pravni postupci samo doneti dodatne probleme i godine neizvesnosti. Lakušić podseća da nisu svi bili u mogućnosti da predaju tužbu zbog oštećenja ili uništenja imovine, a da mnogi koji su tužbu podneli nisu mogli da isprate postupak „jer su menjali mesto stanovanja, a pozivi su slati na adrese iz tužbe i donošene presude kojima se tužbe odbijaju zbog propuštanja, drugi nisu imali novca za advokate, a broj postupaka koji je i dalje u toku zahteva neosporne dokaze koje više nije moguće pribaviti neposrednim uvidom, naprotiv, većina prostora na kojima se nalazila imovina koja je uništena izgleda kao da se nikada nije tu ništa ni nalazilo.“

Opravdanja za aktuelnu situaciju u kojoj se uz sve međunarodne svetonazore ne poštuje elementarno pravo ljudi na privatnu imovinu i posle 20 godina od konflikta, nastoje da minimizuju odgovornost institucija koje su zadužene za zaštitu prava svojine. Prvi argument je da ne postoji uvid u originale katastarske evidencije, iako je Delegacija EU na Kosovu,

⁸ Filip Rudić & Serbeze Haxhijaj, „Ukradeni domovi: Borba za povraćaj uzurpirane imovine na Kosovu“, BIRN, 29.05.2018.

⁹ Gračanica online, „Srbi na Kosovu teško do svoje – uzurpirane imovine“, 18.11.2020.

¹⁰ Filip Rudić & Serbeze Haxhijaj, „Ukradeni domovi: Borba za povraćaj uzurpirane imovine na Kosovu“, BIRN, 29.05.2018.

¹¹ Intervju sa Majom Lakušić

koja prema Briselskom sporazumu treba da olakša proces, potvrdila je da je proces skeniranja i indeksiranja dokumentacije završen.¹² Očito ne postoji politička volja da se stane na put uzurpaciji, koja se neretko završava u namernom oštećenju i rušenju objekata, što je aktivnost podložna kontroli, odnosno proveru i mimo uvida u originalne katastarske knjige. Drugi argument najčešće prenebregava etnički karakter problema, uopštavajući da je odsustvo vladavine prava endemska pojava sa kojim se suočavaju svi građani koji žive na Kosovu bez obzira na kulturne idenitete. Ova tvrdnja se potkrepljuje podatkom analize USAID-a, gde oko 60% imovine na Kosovu nije pravno registrovano od strane vlasnika.¹³ Ipak, činjenica da se 96,84% predmeta uzurpacije od završetka rata odnosi na imovinu Srba, daje slobodu da se trenutna situacija okarakteriše kao sistemska diskriminacija pripadnika srpske zajednice.

Iako se beleže određeni statistički pomaci i dalje postoje mnogobrojni slučajevi ljudi koji ne mogu da povrate svoju bespravno oduzetu imovinu. Svetlana Vukmirović se kao urednica na Radio televiziji Srbije (RTS) dugi niz godina bavi imovinskim pravima nad državnom, društvenom, kao i privatnom imovinom kojoj je posvećen poseban serijal. U serijalu emisija „Pravo na sutra“ navodi se podatak da su za vraćanje uzurpirane imovine na Kosovu Srbi i ostali nealbanci podneli oko 70.000 zahteva, dok je pred kosovskim sudovima podneto i 18.000 tužbi za nadoknadu štete, a pravi vlasnici su izloženi iscrpljujućim sudskim parnicama i zbog toga imaju ogromne finansijske gubitke. Do sačinjavanja ove analize nijedan od predstavljenih slučajeva uzurpacije imovine prikazanih u emisiji „Pravo na sutra“ tokom 2018. nije u međuvremenu rešen, a neki potražiocci su umrli nedečekavši povraćaj svojih imovinskih prava.¹⁴

¹² BIRN

¹³ BIRN

¹⁴ „Pravo na sutra“, RTS, <https://www.rts.rs/page/tv/sr/story/21/rts-2/3043799/pravo-na-sutra.html>, 27.02.2018.

GENEZA MODALITETA UGROŽAVANJA IMOVINSKIH PRAVA

Posebno ranjivu grupu čine raseljena lica čiji povratak je uslovljen pre svega pravom na slobodno korišćenje svoje imovine. Masovna nezakonito uzurpirana imovina je trajno onemogućila bilo kakav ozbiljniji pomak u politici povratka raseljenih Srba na Kosovo. Takođe, vrste problema sa kojima su raseljena lica i Srbi koji i dalje žive na Kosovu suočeni menjali su se u skladu sa protokom vremena. „Nakon 1999. najzastupljenije je bilo oštećenje i uništenje imovine, koje je iako veoma intenzivno eskaliralo u pogromu 2004. Zbog objektivne odgovornosti po ovom osnovu vlasnici imovine su podnosili tužbe protiv UNMIK-a, KFOR-a i privremenih opština koje se do 2008. godine na osnovu naredbe UNMIK-a nisu rešavale, nakon čega su masovno donošena rešenja kojim se tužbe odbijaju zbog nedostatka pasivne legitimacije UNMIK-a i KFOR-a, odnosno nemogućnosti da budu odgovorni. Praksa redovnih sudova pred kojima se ovi postupci „vode“ već 16 godina je da se žalbe na ova rešenja usvajaju u delu odgovornosti opština što znači da postupak može da se nastavi samo protiv opštine. Prva ročišta su bila zakazana tokom 2018. godine, kada je na sve moguće načine sud radio na što bržem okončanju postupka, jer su stranke neadekvatno pozivane i nisu bile u mogućnosti da prisustvuju ročištima. Mnogi vlasnici imovine su preminuli, pa je za nastavak postupka potrebno sprovođenje ostavinske rasprave kod notara sa Kosova, jer sudovi i katastar ne priznaje ostavinska rešenja izdata od organa Srbije. Sprovođenje ostavinske rasprave na teritoriji Kosova je za mnoge apsolutno neizvodljivo, a ukoliko se i sprovede ostavina, svojina u katastru ne može da se upiše bez kosovske lične karte, što znači vođenje još dva upravna postupka pred privremenim kosovskim institucijama, dodatni protok vremena i troškove.“¹⁵

Problem predstavlja činjenica što se praksa uzurpacije, pogotovo zemljišnih poseda, učestalo dešava u nekoliko poslednjih godina. To znači da se slučajevi oduzimanja imovine ne mogu ograničiti na tranzitni „postkonfliktni“ period. „Poslednjih godina zastupljena je uzurpacija koja se sprovodi beskrupulozno, jednostavnim zauzimanjem imovine, postavljanjem ograde, zidanjem kuće, obradom zemljišta poljoprivrednim mašinama, a nekada je praćena i falsifikovanjem dokumenata. Podjednako se uzurpiraju građevinsko i poljoprivredno zemljište, dok se šume seku i preprodaju. Postupci koji se vode zbog uzurpacije su uglavnom krivičnopravni koji se vode zbog krivičnog dela nezakonitog zauzimanja nepokretnosti u kojima se ističe i imovinskopravni zahtev, međutim ni u jednom od okončanih postupaka ovaj zahtev nije osuđen na pravičan i objektivnan način.“¹⁶

¹⁵ Intervju sa Majom Lakušić

¹⁶ Ibid.

PRIMERI POTEŠKOĆA U OSTVARIVANJU IMOVINSKIH PRAVA

U dosadašnjim ugrožavanjima prava na imovinu, prepoznaju se sledeće radnje i procesi koji sistemski onemogućavaju pripadnike srpske zajednice da uživaju svoju privatnu svojinu:

- Falsifikovanje dokumenata
- Nepoštovanje sudskih odluka
- Namerna oštećenja ili potpuna uništavanja imovine
- Uzurpacija praćena pretnjama i ucenama
- Katastarsko krivotvorenje

Iako je evidencija kojom raspolažu institucije Kosova nepouzdana zbog neposedovanja originalne katastarske dokumentacije, upitan je način upisa svojine koji se nakon sprovođenja prvog satelitskog snimanja odvijao tako što je bilo dovoljno da „vlasnik“ dođe u kancelariju katastarsa sa dva svedoka koji bi potvrdili njegovo vlasništvo nad predmetnom imovinom. Ovaj način evidentiranja je korišćen i u drugim zemljama, kada je cilj jednostavno i efikasno beleženje faktičkog stanja, što svakako ne može biti primenjivo u posleratnim okolnostima u kojima su usled hiljade raseljenih lica moguće različite vrste zloupotreba. „O ovom snimanju Srbi nisu ni bili obavešteni, niti su imali slobodu kretanja da bi mogli da se na ovaj način upišu kao vlasnici. Baš zahvaljujući tome što je katastarska evidencija izmeštena na teritoriju uže Srbije su kasnije bili u mogućnosti da pribave dokaze o pravu svojine na imovini i ukažu na ranije pravo stanje.“¹⁷

Maja Lakušić, koja je tri godine radila u programu besplatne pravne pomoći, ističe jedan od slikovitih primera kršenja imovinskih prava: „Gospođa iz Prizrena je svoju kuću, koju je nasledila od majke i koja se nalazi u blizini hrama Svetog Đorđa u Prizrenu dala na upravu Kosovskoj agenciji za imovinu. Tokom 2011. godine je obaveštena od strane ove agencije da je kuća oštećena i da više nije pogodna za izdavanje. Klijentkinja je podnela krivičnu prijavu tužilaštvu u Prizrenu i tražila fotografije i druge dokaze od Kosovske agencije za imovinu, međutim nikakvih pomaka nije bilo u postupku pred tužilaštvom. Poslat je niz urgencija za dostavljanje bilo kakvog obaveštenja na koje nikada nije primila odgovor. Tokom 2018. je saznala da je kuću „prodala“ lokalnom Albancu koji je poznat po kriminalnim aktivnostima. Nakon toga je saznala da je kuća srušena i da je plac pretvoren u parking za kuću tog Albanca. Došli smo do saznanja da je na osnovu lažnog punomoćja kojim je ona „ovlastila“ tog Albanca da proda njenu imovinu on sačinio ugovor o kupoprodaji sa sopstvenom ženom kojoj je isplatio iznos od oko 30.000 evra i na osnovu ovakvog ugovora se upisao kao vlasnik u katastru u Prizrenu. Lažno punomoćje je navodno sačinjeno u Austriji, iako gospođa nije napuštala zemlju u tom periodu. Odmah je zvanično kontaktirana kancelarija notara iz Austrije koja je potvrdila da nikada nije overila ovo punomoćje, pa je po pribavljanju i ostalih dokaza, pokrenut krivični, parnični, kao i postupak protiv notara koji je ovakav Ugovor o

¹⁷ Intervju sa Majom Lakušić

kupoprodaji sačinio pred Notarskom komorom Kosova. Komora notara je odbila zahtev za pokretanje postupka iako je reč o eklatantnom kršenju propisa i pravila notarske profesije, dok su ostali postupci i dalje u toku“.¹⁸

Sa problemima se suočavaju i pripadnici drugih nealbanskih zajednica, a posebno zabrinjava činjenica da je značajan broj lica čija su ljudska prava bila ugrožena nedobrovoljno pribegavao prodaji nekretnine, gde su ponuđena „obeštećenja“, iako manja od tržišne vrednosti, značila izbegavanje neizvesnog procesa dokazivanja i povraćaja oduzete imovine. Ovaj problem se navodi i u Nacionalnoj strategiji o imovinskim pravima koju je Kosovo usvojilo 2016. godine.

„Nusreta Ajdezija je 19. juna 1999. u ponoć probudio jak udarac na vratima. Četiri naoružana lica ušla su u njegov dom koji se nalazio u naselju u centru Prištine i rekli mu da njegova porodica do jutra mora pobeći ili će svi biti ubijeni. „To su bili naoružani civili. Rekli su da su komandanti (Oslobodilačke vojske Kosova). To veče ni moja žena, ni deca, ni ja, uopšte nismo spavali. Nismo znali gde da odemo“, priča Ajdezi. Sledećeg jutra, Ajdezi je razgovarao sa svojim susedima Romima i saznao da se i njima to isto desilo. U roku od tri dana, većina romskog stanovništva koje je živelo u Prištini, pobjeglo je u Srbiju. Krajem 2001. godine Ajdezi se vratio kući i otkriva da je njegova kuća pretvorena u bordel. Rečeno mu je da je kuća kupljena i oteran je uz udarce metalne šipke. Već skoro dve decenije Ajdezi živi u izbegličkom kampu u Novom Sadu, vodeći borbu sa siromaštvom i sa pogoršanim zdravljem. „Izgradio sam tu kuću radeći 27 godina u mesari u vlasništvu Albanca, a oni su je zgrabili samo zato što sam ja Rom“, kaže on. Pravna bitka Ajdezija da vrati svoju imovinu bila je duga i komplikovana. „Uzurpator Isa Hamiti kaže da je kuću kupio od druge osobe. Ali dokumenti su lažni“, kaže Ajdezi. Prema sudskim dokumentima, osoba koja je zauzela Ajdezijevu kuću izjavila je da ju je kupila od osobe Bekim Ramadani, koji se ne pojavljuje kao vlasnik, već kao osoba opunomoćena od Sanije Deri, čije se ime ne pojavljuje kao ime vlasnika u katastarskom registru Kosova. U vreme kada je kupoprodajni ugovor potpisan, 2000. godine, u kom se kaže da je Deri dala punomoć drugom licu da proda kuću, ona je, prema podacima iz matične knjige, bila mrtva već 30 godina. U međuvremenu se prodavac Bekim Ramadani, iz Medveđa, grada u južnoj Srbiji, našao u zatvoru u Srbiji zbog drugih krivičnih dela. Sud još nije odlučio o slučaju Ajdezi, ali njegova kuća sada postoji samo na fotografijama i u sećanjima onih koji su u njoj živeli. Na njenom je mestu danas izgrađena ogromna stambena zgrada, u kojoj je prodavac kuće od investitora dobio dva stana.“¹⁹

„Falsifikovanje dokumenata je najčešći oblik „legalne“ uzurpacije i evo kako se sprovodi. Falsifikuju se punomoćja kojima Srbi ovlašćuju nekog Albanca da proda njihovu imovinu, ranije su navodne kancelarije notara bile u Makedoniji, Crnoj Gori, nepostojećih sudova u užoj Srbiji npr. Opštinski sud u Rakovici, a falsifikuju se ne samo potpisi klijenata već i pečati institucija. Na osnovu ovakvih punomoćja sačinjavaju se ugovori o kupoprodaji koji kasnije

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Filip Rudić & Serbeze Haxhijaj, „Ukradeni domovi: Borba za povraćaj uzurpirane imovine na Kosovu“, BIRN, 29.05.2018.

postaju osnov za upis u katastarsku evidenciju. Drugi način je sudski postupak za utvrđivanje prava svojine, prilikom čega imovina koja je u svojini Srbina za koga se pretpostavlja da je preminuo postaje predmet interesovanja i tada na scenu stupaju advokati. Advokat podnosi tužbu protiv vlasnika imovine i traži utvrđenje svojine, s obzirom da je tuženi ili preminuo ili nije u mogućnosti da primi poziv na ročište jer adresa kojom tužilac raspolaže jednostavno nije validna, imenuju se privremeni zastupnici tuženih koji priznaju tužbeni zahtev i u veoma kratkom vremenskom periodu se donose presude, koje brzo postaju pravosnažne i na osnovu kojih se sprovode promene u katastru. Naslednici pravih vlasnika o sudskim postupcima saznaju tek kada zatraže posedovne listove pred katastrima i tada im se odbijaju zahtevi jer nemaju osnova za izdavanje posedovnih listova. Tek kada pribave određene dokaze da je imovina nekada bila evidentirana na njihovog pretka, najčešće stari posedovni listovi, izdaju im se novi posedovni listovi i kreće mukotrpana agonija dokazivanja vlasništva koja traje u proseku 10 godina.²⁰

„Radoslav Zdravković iz Čaglavice je jedan od mnogih koji od 2004. godine pokušava da povрати 14 ari placa na jednoj od najboljih prištinskih lokacija, gde su Albanci čija imena zna, falsifikujući dokumenta, izgradili stambenu zgradu. On ističe da je prevaru otkrio 2000. godine i da su čak njegovu parcelu izbrisali iz katastra u Prištini, a dokumenta za njegovu parcelu su falsifikovana u sudu u Lipljanu. On je ove navode dokazao na sudu: „Kada sam uspeo da povratim parcelu u katastar, podneo sam tužbu sa zahtevom da se obustavi gradnja solitera na mojoj zemlji, međutim iz suda su mi tražili 25.000 evra da se gradnja zabrani. Ja nisam imao taj novac i sada se tu nalazi stambena zgrada. Od 2004. godine čekam da se zakaže ročište“. Zdravković još uvek čeka da otpočne sudski proces.“²¹

U zloupotrebe su direktno uključena i lica kojima su dozvoljeni pristupi katastarskim evidencijama. „Kao pravni savetnik projekta besplatne pravne pomoći vodila sam postupak upisa prava svojine pred katastrom u Vučitrnu za klijenta čiji je zahtev za upis prava svojine pre obraćanja našoj kancelariji dva puta odbijen. Imovinu koju je klijent pokušavao da uknjiži je klijentov otac kupio 1925. što dokazuje tapija, tada je pravo svojine upisano u zemljišne knjige. Nakon 1999. godine klijent nije obilazio imovinu iz bezbednosnih razloga. Usuđuje se da tek 2004. obiđe imovinu jer je čuo da se mnogi Albanci bave falsifikovanjem dokumenata na osnovu kojih se upisuju kao vlasnici u katastru. Odlazi do katastra kada saznaje da nije upisan kao vlasnik zemljišta, predaje zahtev za upis i svu dokumentaciju koju je na svu sreću sačuvao, rešenje o nasleđivanju iz 1996. i rešenje katastra o upisu iz 1997. i tada ga katastar koji je bio pod nadzorom UNMIK administracije upisuje kao vlasnika i izdaje Izvod iz lista nepokretnosti. Međutim, nakon 2008. godine odlazi ponovo u katastar u Vučitrnu i saznaje da i dalje nije upisan kao vlasnik i tada kreće ponovo podnošenje nespornih dokaza, dva puta se upravni postupak okončava negativnim rešenjem, nakon čega je pokrenut postupak pred Osnovnim sudom u Prištini, pri odeljenju koje je nadležno za upravne sporove. Kao razlog za odbijanje zahteva navodi se da postoje nepoklapanja sa katastarskim elaboratom, kao i da je

²⁰ Intervju sa Majom Lakušić

²¹ Gračanica online, „Srbi na Kosovu teško do svoje – uzurpirane imovine“, 18.11.2020.

zemljoradnička zadruga vlasnik predmetne imovine, te da je ta imovina u isključivoj nadležnosti Kosovske agencije za privatizaciju, odnosno da promena ne može da se izvrši jer „prema istorijatu imovine nismo našli da je predmetna imovina bila evidentirana na ime ostalih vlasnika, osim zemljoradničke zadruge“. Posebno je zanimljivo što je njegovo pravo svojine na ovoj imovini utvrđeno i odlukama Kosovske agencije za imovinu KAI (sadašnja KAUVI), koja se u ovim postupcima nije oglasila nenadležnom, već meritorno odlučila u korist tužioca. Neverovatno je da je njegovo pravo svojine već bilo evidentirano u katastru i da ponovno ostvarenje ovog prava traje već više od 7 godina.“²²

²² Intervju sa Majom Lakušić

KAUVI – KOSOVSKA AGENCIJA ZA UPOREĐIVANJE I VERIFIKACIJU

Kosovska agencija za upoređivanje i verifikaciju je nastala na osnovu zakona 05/L-010 kojim nasleđuje mandat Kosovske agencije za imovinu (KAI). Mandat agencije je da prima, upoređuje i preko Komisije za verifikaciju i odlučivanje odlučuje o konkretnim predmetima na osnovu upoređivanja katastarskih dokumenata od pre juna 1999. koje su u posedu institucija Srbije i trenutne katastarske evidencije na Kosovu koja obuhvata privatnu, privatnu komercijalnu, kao i privatnu imovinu verskih zajednica.²³ Usled mnogobrojnih razlika i neslaganja u katastarskoj evidenciji osnov rada ove agencije jeste upoređivanje dokumenata, kao i utvrđivanje vlasništva koje obuhvata i izvršne nadležnosti.

KAUVI ima za mandat da preko Komisije za imovinske zahteve (KIZ) odlučuje o zahtevima za vlasništvo i zahteve u vezi sa pravom na korišćenje (uz pravo žalbe Vrhovnom sudu Kosova) u vezi sa privatnom nepokretnom imovinom, uključujući i poljoprivrednu i komercijalnu imovinu, koji su ranije podneti KAI. Ovakav vid utvrđivanja imovinskih prava datira još od UNMIK-ove uredbe 1999/23 kojom je osnovana Direkcija za imovinska stambena pitanja, koja je prestala sa radom osnivanjem Kosovske agencije za imovinu. Stoga, aktuelni mandat KAUVI je sprovođenje konačnih odluka KUVI, KIZ, Komisije za imovinsko stambene zahteve (KISZ) kao i presuda žalbenog veća Vrhovnog Suda. Ova agencija normativno ima definisan širok spektar nadležnosti: registrovanje odluka KUVI u katastarskim knjigama, stavljanje imovine pod upravu Agencije, iseljenja, konfiskacije i rušenje nezakonitih građevina, aukcije i dogovore o zakupu, kao i mehanizme posredovanja u sprovođenju odluke o konfiskaciji i rušenju nezakonito izgrađenih objekata.²⁴

KAUVI se sastoji od četiri glavna organa: izvršnog sekretarijata, KVOI, KIZ i nadzornog odbora, a ima i pet regionalnih kancelarija. Nadzorni odbor je osmišljen kao telo koje nadgleda rad Agencije i formuliše glavne smernice rada. Sastoji se od 5 članova, od čega većinu od tri člana čine međunarodni predstavnici. Nadzorni odbor se nalazio u žiži javnosti tokom 2019. godine kada su se iz Kosovske agencije za upoređivanje i verifikaciju imovine povukli predstavnici Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država. Najpre je britanski ambasador Rori O'Konel dao ostavku na mesto predsednika nadzornog odbora ove agencije, zbog odluke kosovske skupštine da za predsednika sekretarijata imenuje Nasera Šalju, koji je bio bivši komandant OVK i koji se smatra nekvalifikovanim kandidatom. Britanska ambasada je navela da je imenovanjem kandidata koji ne ispunjava kriterijume za ovu poziciju kosovska skupština prekršila memorandum o saradnji sa ovom ambasadam. U avgustu iste godine, iz borda se povlače i predstavnici SAD, a ambasador Filip Kosnet izjavljuje da su „**Sjedinjene Američke države napustile bord Kosovske agencije za upoređivanje i verifikaciju imovine zbog toga što se njime kosovsko rukovodstvo koristi radi ličnih i političkih interesa**“. Takođe, on je uoči definitivne odluke o povlačenju naveo da „nekvalifikovani

²³ Zakon o Kosovskoj agenciji za upoređivanje i verifikaciju imovine 05/L-010

²⁴ KAUVI Radni plan 2018, str. 3

predstavnik borda Kosovske agencije za upoređivanje i verifikaciju imovine ostaje na toj poziciji podrivajući veru građana u izbor koji se zasniva na zaslugama... Vreme je da stranke predlože rešenja za okončanje korupcije i kronizma“.²⁵

Izvršni sekretarijat ima glavnu operacionalnu ulogu u procesu rešavanja razlika i sporova između originalne katastarske dokumentacije koju poseduje Srbija i trenutne katastarske evidencije na Kosovu. Glavni zadaci izvršnog sekretarijata su sledeći:

- Prijem i registracija slučajeva na osnovu originalne verzije skeniranih katastarskih dokumenata od pre juna 1999, koje su sa Kosova odnele srpske vlasti, a koji su primljeni od/preko Specijalnog predstavnika Evropske Unije, njihovo upoređivanje sa katastarskim podacima na Kosovu da bi se identifikovale razlike ili neslaganja između ove dve grupe dokumenata;
- Slanje originalnih dosijea slučajeva, uključujući i odluke sekretarijata, Katastarskoj agenciji Kosova (KAK) kada nema razlika ili nepodudaranja;
- Obaveštavanje stranaka na čije je ime evidentirana imovina kada se pronađu razlike ili neslaganja;
- Verifikacija dokumenata;
- Obrada i pripremanje predmeta za razmatranje KAUVI;
- Prijem i slanje žalbi Vrhovnom sudu i
- Sprovođenje odluka KAUVI i Vrhovnog suda i slanje pravnosnažnih odluka Katastarskoj agenciji Kosova.²⁶

Uprkos složeno osmišljenom sistemu kojim bi trebalo da rukovodi Agencija, evidentno je da postoji značajan raskorak između ovlašćenja da bude konačni organ u utvrđivanju imovinskih prava i kapaciteta da sprovodi različite dodeljene nadležnosti od iseljenja do kompenzacije. Najpre, ključan uslov za uspešnost rada Agencije jesu nedostajuća skenirana katastarska dokumenta, za koje se procenjuje da ih ima više od četiri miliona.²⁷ Drugo, u radnom planu iz 2018. godine se navodi da nefunkcionalni nadzorni odbor i neimenovanje direktora, kao i zamenika direktora, omogućavaju veći indirektni i direktni uticaj na rad Agencije.²⁸ Takođe, fundamentalni problem je nedostatak kvalifikovanog osoblja, kao i odlazak eksperata za imovinska pitanja koja se tiču pravne ekspertize i tehničke ekspertize geodezije.²⁹

Preporukama kosovskog ombudsmana ukazano je na neophodnost izmene usvojenih zakonskih rešenja koja se odnose na iseljenje i program zakupa. Naime, prema važećem zakonskom rešenju Agencija ima nadležnost da dva puta izvrši iseljenje, što je od strane Ombudsmana ocenjeno kao potencijalno kršenje prava vlasnika imovine, budući da uzurpacija mora biti sankcionisana od strane nadležnih organa, bez obzira na broj sprovedenih

²⁵ Kossev, SAD se povukle iz borda Kosovske agencije za upoređivanje i verifikaciju imovine 16. avgust 2019.

²⁶ KAUVI Radni plan 2018, str. 5

²⁷ KAUVI Radni plan 2018, str. 6

²⁸ Ibid, 7.

²⁹ Ibid, 9.

deložacija.³⁰ Takođe, usvojeni zakon je ograničio primenu sistema zakupa na 18 meseci od dana stupanja na snagu. To je predstavljalo sistemski problem, budući da je u program dobrovoljno zakupa uključeno 4112 nekretnina.³¹ Kosovski ombudsman je doneo preporuku da se nastavi sa primenom ovog programa budući da bi nagli prekid nakon isteka osamnaestomesečnog roka doveo do ozbiljnih finansijskih posledica po vlasnike nepokretne imovine iz srpske i drugih nevećinskih zajednica, kao i po vlasnike koji su raseljena lica, a koji se oslanjaju na program izdavanja u zakup.³² Ove preporuke pokrenule su postupak izmene zakona koje bi podrazumevale pravo na višestruke deložacije, a ne samo dve, kao i nastavak programa upravljanja imovinom na neodređeno vreme. Međutim, navedene izmene i dopune nisu usvojene do danas.

Posebno osetljiva nadležnost KAUVI je deložacija. Ukupan broj bespravno zauzete imovine koja je predmet deložacije iznosi 46 slučajeva. Najveći broj je u severnom delu Kosovske Mitrovice gde su 22 nepokretnosti koje pripadaju kosovskim Albancima bespravno useljene od strane kosovskih Srba, dok su dve nepokretnosti koje pripadaju Srbima uzurpirane u južnom delu od strane Albanaca. U Prištini je reč o deset uzurpiranih nepokretnosti koje pripadaju Srbima, u Peći devet, od čega sedam pripadaju Srbima, jedna Bošnjaku i jedna privatnom preduzeću i na kraju u region Prizrena, gde se od ukupno tri nepokretnosti, dve deložacije vrše nad imovinom Srba, a jedna nad imovinom Roma.³³

Druga složena nadležnost ove Agencije odnosi se na odluke o rušenju bespravno izgrađenih nepokretnosti na imovini raseljenih lica. Samo u toku 2019. godine, KAUVI je doneo 55 odluka o rušenju (Peć (20), Priština (18), Gnjilane (12) i Prizren (5)), ali su sprovedena svega dva postupka rušenja.³⁴ Kao razlog se navodi nedostatak finansijskih sredstava za sprovođenje usvojenih odluka, budući da iznos samo za obavezu sprovođenja kompenzacije dostiže 3,2 miliona evra.³⁵ Nedovoljan budžet obesmišljava normativno definisane široke nadležnosti Agencije i onemogućava zaštitu osnovnih prava pre svega za srpsku zajednicu, uključujući i raseljena lica. Posebno ako se uzme u obzir obaveza primene Pinheiro načela koje nije uzeto u obzir prilikom pisanja aktuelnog zakona, a koje podrazumeva oslobađanje podnosioca zahteva od obaveze plaćanja izvršenja deložacije ili rušenja, jer to može predstavljati nepremostivu finansijsku prepreku u ostvarivanju prava na imovinu, posebno za raseljena lica. Bez adekvatnog budžeta KAUVI nije u mogućnosti da primeni Pinheiro načelo. Takođe, nastavak nadležnosti upravljanja programom zakupa nad 4,396 nepokretnosti koji uključuje i nametanje plaćanja mesečnog zakupa zahteva dodatna finansijska sredstva.³⁶ Na kraju, sprovođenje prava na obeštećenje je nemoguće bez adekvatne budžetske podrške. Stoga, „trenutno stanje stvari u pogledu primene programa obeštećenja može se shvatiti ne samo kao nedostatak samosvesti KAI i KAUVI kao glavnih nadležnih organa da podnosiocima zahteva

³⁰ Intervju sa Marijom Radulović, Kancelarija kosovskog Ombudsmana

³¹ OEBS, Mehanizam za rešavanje masovnih imovinsko-pravnih zahteva: iskustvo sa Kosova, jun 2020, str. 22.

³² Intervju sa Marijom Radulović, Kancelarija kosovskog Ombudsmana

³³ OEBS, Mehanizam za rešavanje masovnih imovinsko-pravnih zahteva: iskustvo sa Kosova, jun 2020, str. 16.

³⁴ OEBS, Mehanizam za rešavanje masovnih imovinsko-pravnih zahteva: iskustvo sa Kosova, jun 2020, str. 25.

³⁵ KAUVI Radni plan 2018, str. 10

³⁶ Ibid, str. 13

obezbede pravedna i delotvorna pravna sredstva, već i kao nedovoljna usredsređenost Vlade na ova pitanja kako bi realizovala obaveze u vezi sa ljudskim pravima koje proističu iz međunarodnog prava i u skladu sa *Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju* (SSP) sa Evropskom Unijom (EU).³⁷

³⁷ OEBS, Mehanizam za rešavanje masovnih imovinsko-pravnih zahteva: iskustvo sa Kosova, jun 2020, str. 29.

NADLEŽNOST KAUVI I ODLUČIVANJE PRED SUDOVIMA

Poseban problem u ostvarivanju osnovnih imovinskih prava na Kosovu predstavlja odsustvo koordinacije, kao i pravnog usaglašavanja između različitih institucija, posebno nadležnosti KAUVI sa postupanjem redovnih sudova. Na osnovu ranijih normativnih akata, mandatima DSIP, KAI i KAUVI data je isključiva nadležnost nad nerešenim imovinskim zahtevima povezanih sa sukobom, a žalbe na njihove odluke moguće je podneti isključivo Vrhovnom sudu Kosova. Kako navodi advokatica Jovana Filipović, činjenica je da su sudovi pokretali postupke za iste zahteve koji su potpadali pod isključivu nadležnost KAUVI, kao i ranijih agencija. Takođe, usled neadekvatnog postupanja agencija, i oštećene strane, najčešće srpske nacionalnosti, pokreću postupke pred redovnim sudovima nadajući se da će na taj način rešiti problem nesmetanog ostvarivanja imovinskog prava. Međutim, „dosadašnja praksa pokazuje još veći problem u postupanju sudova gde se ročišta ne održavaju i po nekoliko godina, a kada se zakažu, sud, iako je u obavezi obezbeđivanja prevodioca, to ne učini, pa se procesi odlažu u nedogled“.³⁸ Za to vreme, uzurpacija se vrši nesmetano, dobija svoju katastarsku verifikaciju, a pojedini objekti bivaju potpuno srušeni i na njihovom mestu izgrađeni novi bez ikakvog delovanja nadležnih organa. Ono što je posebno zabrinjavajuće je što se čak već utvrđene odluke KAUVI i ranijih agencija poništavaju u redovnim sudskim procesima, uprkos i odluci Ustavnog suda u slučaju Draže Arsića da su odluke agencija *res judicata*, a redovni sudovi nenadležni za ove slučajeve.³⁹ Ovo nije usamljen slučaj nepoštovanja odluka Ustavnog suda u slučaju ugrožavanja ili uzurpacije srpske imovine, budući da je u nekoliko navrata došlo do neizvršavanja presuda Ustavnog suda od strane KAUVI, a što je pravdano nedorečenostima ili odsustvom finansijskih sredstava.⁴⁰

³⁸ Intervju sa adv. Jovanom Filipović

³⁹ Ibid.

⁴⁰ OEBS, Mehanizam za rešavanje masovnih imovinsko-pravnih zahteva: iskustvo sa Kosova, jun 2020, str. 26.

PREPORUKE

Potrebno je da se kosovskim institucijama posredstvom Delegacije EU dostave skenirani i indeksirani podaci iz katastarskih knjiga koji su u posedu institucija Srbije;

Potrebno je utvrditi tačan broj slučajeva ugrožavanja imovinskih prava, kao i modalitete njihovog trajnog rešavanja, posebno u kontekstu obeštećenja;

Potrebno je sprovesti efikasnu i nepristrasnu verifikaciju i upoređivanje trenutnog stanja sa katastarskom evidencijom vođenom do sukoba 1999;

Potrebno je utvrditi delotvorne pravne mehanizme kojima bi se nesmetano ostvarivale nadležnosti KAUVI, uključujući i isključivu nadležnost nad uzurpiranom imovinom, kako bi se izbeglo dupliranje procesa i odluka sa redovnim sudovima;

Potrebno je obezbediti redovne i stabilne finansijske izvore koji bi omogućili nesmetan rad KAUVI u procesima deložacije, rušenja bespravnih obejkata, obeštećenja, itd.

Potrebno je otkloniti institucionalne prepreke u sprovođenju usvojenih odluka koje se tiču uzurpirane imovine, što se posebno odnosi na sprovođenje presuda Ustavnog suda na Kosovu;

Potrebno je da tema ostvarivanja imovinskih prava bude deo dijaloga Beograda i Prištine, a u tom kontekstu i mogućnost osnivanja delotvornog međunarodnog mehanizma koji bi nadgledao celokupan proces rešavanja većine slučajeva ugrožavanja, uzurpacije, rušenja ili bespravne gradnje posebno na imovini pripadnika nevećinskih zajednica.

LITERATURA

Ana Marković, *Srbi na Kosovu teško do svoje – uzurpirane imovine*, Gračanica Online, 2020, <http://gracanicaonline.info/2020/11/18/srbi-na-kosovu-tesko-do-svoje-a-uzurpirane-imovine/>

Kosovska agencija za upoređivanje i verifikaciju imovine, *Radni plan 2018*, 2018, <http://www.kpcva.org/pdf/radni%20plan%202018.pdf>

Kossev, *SAD se povukle iz borda Kosovske agencije za upoređivanje i verifikaciju imovine*, 2019, <https://kossev.info/sad-se-povukle-iz-borda-kosovske-agencije-za-uporedjivanje-i-verifikaciju-imovine-zbog-zaposljavanjanekvalifikovanih-ortaka/>

Ljudmila Cvetković, *Čija je imovina na Kosovu?*, Radio Slobodna Evropa, 2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/%C4%8Dija-je-imovina-na-kosovu-/30843841.html>

OEBS, *Mehanizam za rešavanje masovnih imovinsko-pravnih zahteva: iskustvo sa Kosova*, 2020, <https://www.osce.org/files/f/documents/c/4/454185.pdf>

Serbeze Haxhiaj, Filip Rudić, *Izgubljena imovina na Kosovu: nestala evidencija odlaže pravne bitke*, BIRN, 2019, <https://balkaninsight.com/2019/04/03/izgubljena-imovina-na-kosovu-nestala-evidencija-odlaze-pravne-bitke/?lang=sr>

Serbeze Haxhiaj, Filip Rudić, *Ukradeni domovi: Borba za povraćaj uzurpirane imovine na Kosovu*, BIRN, 2018, <https://balkaninsight.com/2018/05/29/ukradeni-domovi-borba-za-povra%C4%87aj-uzurpirane-imovine-na-kosovu-05-22-2018/?lang=sr>

Zakon o Kosovskoj agenciji za upoređivanje i verifikaciju imovine 05/L-010, 2010, http://www.kpaonline.org/framworkPDFs/srpski/ZAKON_BR._05_L-010_O_KOSOVSKOJ_AGENCIJI_ZA_UPOREDIVANJE_I_VERIFIKACIJU_IMOVINE.pdf

NACIONALNI KONVENT O
EVROPSKOJ UNIJI
KNEZA MILOŠA 4
11000 BEOGRAD
WWW.EUKONVENT.ORG
OFFICE@EUKONVENT.ORG

INSTITUT ZA TERITORIJALNI
EKONOMSKI RAZVOJ (INTER)
VLAJKOVIĆEVA 29
11000 BEOGRAD
+381 (0)11 3246 766
WWW.REGIONALNIRAZVOJ.ORG
OFFICE@REGIONALNIRAZVOJ.ORG